

*Біличенко О. Л.,**доктор наук із соціальних комунікацій,
професор кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету*

НАЦІОНАЛЬНА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В ПОДОЛАННІ КУЛЬТУРНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядається проблема співіснування масової та елітарної української літератури. Автор намагається окреслити межі, які відокремлюють елітарну літературу від масової.

Ключові слова: українська література, масова література, національна література.

Постановка проблеми. Торкаючись проблеми співіснування масової та елітарної національної літератури, необхідно зауважити, що окреслити чіткі межі, які відокремлювали б елітарну літературу від масової, масову літературу від літературного кітчу, надзвичайно складно, навіть неможливо. У сучасних соціокультурних умовах будь-яка спроба окреслити межі будь-чого конкретного, визначеного за допомогою терміна, приречена на поразку. Література в Україні перестала бути центром напруженого суспільного діалогу, передавши цю функцію більш фронтальним жанрам мистецтва, зокрема кіно. Відповідно, сучасна література розвивається за рахунок подолання межі – жанрової, естетичної та етичної. За таких умов «спадок» літературоцентричної доби ХХ–ХХІ століть переглядається. На «низових» рівнях літературного процесу, де представлена творчість політизованих літераторів, таке переосмислення зумовило безвідповідальність письменників перед суспільством за свою продукцію.

Актуальна культурна ситуація вітчизняного суспільства відрізняється надзвичайною множинністю літературної продукції, яка пропонується сучасному читачеві. Різноманітність літературних шкіл, течій, жанрів привертає увагу не тільки читачів, а й критиків. Художня література в наш час – явище соціальне: нестримно збільшуються накладі книжок різного змісту й форми. Художня література стає частиною інфраструктури суспільства з видавцями, рекламними агентствами та літературною критикою.

Дослідники зазначають, що як і в усьому світі, так і в Україні відбуваються два процеси – стандартизація й вибудовування «нової містечковості». Відповідно, письменники намагаються опанувати цей процес. Одна група письменників починає орієнтуватися на міжнародний стандарт у літературі, інша – заглиблюється в малодосліджені глибини національної духовності. І, як наслідок, в українському літературному процесі виникає певна пустота, відповідно, формуються нові поля літературного змісту. Зокрема, має місце таке явище, як етно-фестивальна література, нове літературно-політичне поле, літературно-туристичне, тобто література стала задовольняти нагальні потреби певних соціальних груп.

Слід зазначити, що цікавість до низової та масової літератури зумовлена дослідженнями О. Пипіна, С. Венгерова, В. Силовського, академіка О. Веселовського, М. Сперанського, В. Адріанової-Перетц.

Виникнення інтересу до проблем масової літератури пов'язано, переважно, з працями літературознавців 1920-х рр., насамперед В. Шкловського, Б. Ейхенбаума та Ю. Тинянова. Масова література цікавила цих дослідників, оскільки саме в ній з найбільшою повнотою виявляються літературні норми епохи.

Свій внесок у дослідження цієї проблеми на межі ХХ–ХХІ століть зробили російські й українські вчені М. Берг, Г. Мережинська та інші. Аналіз праць дослідників надає можливість визначити кілька векторів взаємодії масової літератури та соціуму в постмодерну епоху. М. Берг висловлює полярні думки відносно виокремлення масової й елітарної літератури, стверджуючи, що постмодернізм, який є елітарним за своєю природою, стає плідним ґрунтом для масової літератури, що адаптує постмодерністські стратегії з метою реалізації свого потенціалу [1]. М. Берг, аналізуючи проблему конкурентної боротьби масової літератури з елітарною літературою, доходить висновку, що в культурі намітилась тенденція, яка відтворює процес застосування постмодернізмом інституцій масової літератури з метою привласнення економічного та символічного капіталу, що функціонує в ній.

Найбільшу теоретичну цінність, на нашу думку, становить робота Г. Мережинської [4]. Дослідниця вказує на існування загальної моделі взаємодії постмодернізму й масової літератури в другій половині ХХ століття, про що свідчить одночасність їх виникнення та паралельність функціонування; зв'язок із соціокультурними процесами залучення до ринкових відносин елітарних сфер культури і її демократизація; істотний взаємовплив; наявність певної стратегії, що дає змогу зближувати принципи постмодернізму й масової літератури. Спільну спрямованість масової літератури та постмодернізму дослідниця пов'язує з прагненням літератури пояснити складну сучасність.

Розглядаючи проблеми масовості – елітарності художньої літератури, доречно звернутись до досліджень Ю. Лотмана, ідеї якого втілилися загалом у низці праць [5; 6]. Науковець переконує, що образ високої літератури залежить від основних концепцій у теорії літератури й літературній критиці.

Ю. Тинянов, у свою чергу, наполягав на тому, що в не канонізованих літературних творах, які перебувають поза межами норм епохи, література черпає засо-

би новаторських рішень майбутніх епох [8]. Дослідник дав чітке пояснення виникненню інтересу до масової літератури та її ролі. Він зазначав, що література має «старшу» і «молодшу» лінії розвитку. Старша завжди безплідна. Одержавши перемогу, вона прирікає себе на загибель, перетворюється на банальність, переходить у культурний фон епохи. Старша лінія йде вниз, втрачає естетичну значущість, а молодша, переможена, підіймається вгору.

Значним внеском у дослідження сучасної української масової літератури в аспекті її творення й рецепції стала монографія С. Філоненко «Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр» [9].

Метою статті є визначення тенденцій розвитку національної художньої літератури в інформаційному суспільстві та створення моделі історико-літературного руху в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поряд із нечіткістю жанрових меж зараз спостерігається непевність розмежування масової та елітарної літератури. Кваліфікований читач читає не тільки елітарну літературу, він однаково читає стару й відносно сучасну класику, письменників-модерністів і постмодерністів, а також масову літературну продукцію. Тільки читаючи окремі літературні твори, кваліфікований читач утворює окрему цільову групу, решту текстів він читає разом із читачем масовим, на якого ці твори і спрямовані. Водночас масовий читач читає переважно саме масову літературу, а кваліфікований читач є свідомим читачем елітарної художньої літератури.

Часто сучасна література вважає за потрібне витримувати просвітительський статус, втрачаючи, натомість, естетичні та змістовні, власне художні якості текстів. На сьогодні просвітництво – один із комерційних способів реалізації літератури. Просвітницький статус літератури вигідний, на думку дослідників, не дуже талановитим авторам, які пропонують свої твори під гаслами суспільної потреби в літературних творах такого гатунку, духовного відродження, краєзнавства.

Критика, літературні премії, реклама – посередники комунікації – схилиють читача до певного типу літератури й віддаляють від іншого. Соціальний інститут на сьогодні відіграє роль посередника, не виявляючи справжньої цінності твору літератури, але займається популяризаторською діяльністю. Сучасний читач втрачає себе як особистість, оскільки не просто перестає читати якісну літературу, зокрема класичну, він втрачає здатність її читати.

Для «постіндустріального» суспільства, як зазначає В. Ільганаєва, характерним є масове виробництво, масове розповсюдження, масовий відпочинок, масова освіта [3]. Основні принципи функціонування такого суспільства були сформульовані свого часу О. Тоффлером, який виокремлював принцип стандартизації, централізації, гігантоманії [7]. До промислової революції, на переконання науковця, виробництво фактично не було масовим, після чого настає період виробництва предметів ужитку, а зараз ми починаємо рухатися у зворотному напрямі – до індивідуалізованих замовлень, але на основі високих технологій – це спіраль. У цих умовах, згідно з ідеями Ю. Габер-

маса, інформаційно-інструментальна раціональність зміниться комунікативною [2]. Справді, підтверджуючи ідеї науковця, просвітницький погляд змінився на технократичний і поступово набув сталого характеру їх розгляду як засобу налагодження суспільних зв'язків між людьми.

Національна художня література, розрахована на велику кількість користувачів, змушена орієнтуватися на ті особистісні якості, які є спільними для мільйонів різних людей, з різними смаками й різними захопленнями. Саме тому «масовий читач» стає менш освіченим, вульгарнішим за більшість особистостей, які становлять цю спільноту. Найкращі – з погляду «гарної літератури» – якості людей, їх захоплення, знання, естетичні уподобання, спомини про улюблені книги на сьогодні скоріше розділяють людей, ніж об'єднують, а в разі об'єднання відбувається консолідація в порівняно нечисленні групи прихильників певного автора або жанру.

Книги не створюються, так само як й інші культурні продукти, з розрахунку на певний рівень освіти, певну субкультуру або певне соціальне середовище, але «ідеальний» твір художньої літератури, що об'єднує групи людей, включає елементи, інтерес до яких об'єднує всіх членів певної групи, та ігнорує інші елементи, інтерес до яких розділяє окремих членів групи або тих її членів, що становлять підгрупу.

Якщо книга відома невеликій кількості людей, вона не може бути приводом для її обговорення, отже, не може виконувати соціально-комунікаційну функцію, оскільки вона перестає бути інструментом інтенсифікації спілкування, і не може сприяти консолідації соціальної групи.

У культурі, мистецтві й літературі, а особливо навколо них завжди трапляються консервативно налаштовані люди, які свідомо протиставляють високе й низьке, масову літературу і класичну. Такий підхід безперспективний, згубний для літератури і для культури загалом, тому що усуває головну передумову успішного творення та сприймання – свободу вибору. Людина переживає моменти, коли душа прагне літературних шедеврів, а часом – книги з цікавою інтригою. Будь-яке суспільство структуроване, у ньому співіснують люди з різними смаками – від витонченого до вульгарного – і всі вони мають право на задоволення своїх духовних запитів. За умови вільного, гармонійного, духовно скерованого розвитку суспільства низькопробна, суто комерційна література відходить на належний її стану рівень, на маргінес.

У сучасній культурі постмодерну виокремлювати з потоку художньої літератури, що публікується, шедеври, які достойні бути відомими, намагаються за допомогою літературних премій. Інститут літературних премій покликаний допомогти літературі виконувати одразу обидві функції – й естетичну, і комунікаційну. Премії змушують видавництва збільшувати накладі окремих авторів, фокусують на них інтерес і стимулюють читацький попит. Заслуга літературних премій перед культурою полягає в тому, що вони роблять тексти відомими, структурують літературний процес та створюють для читачів і критиків привід зосередити увагу на певних творах.

У наукових працях часом дискутують з приводу «тенденційного» (заангажованого) й «чистого» (незаангажованого) мистецтва. Під тенденційністю розуміють відверте прагнення підвести читачів до певних висновків, свідоме, задалегідь відверте ставлення до будь-чого. Під «чистим» мистецтвом розуміють творчість за принципами теорії «мистецтва для мистецтва», висунутою ще в XIX столітті. Малося на увазі мистецтво, звільнене від будь-яких суспільних зобов'язань, де митець постає автором тільки естетичного продукту. Якщо «тенденційний» письменник виходить із певної соціальної, політичної або теоретичної тези, котру йому хочеться висловити, поширити між людьми, «чистий» письменник, у силу природи мистецького твору, змушений теж у художній формі обґрунтовувати власну «теоретичну» тезу, але робить це або приховано, або несвідомо. З іншого боку, за будь-яких прагнень митець не може сепаруватися від суспільства вже тому, що користується словом.

Каталізатором соціальної комунікації може бути не обов'язково високохудожній твір. Достатньо, щоб книга була просто відомою і в обмеженій кількості представлена на ринку.

Наприклад, у XX столітті маємо принаймні два блискучі приклади високохудожньої і водночас відверто заангажованої літератури. Ідеться про творчість міжвоєнного покоління письменників-націоналістів, так звану «прэзку школу»: Ю. Дарагана, Є. Маланюка, Ю. Липи, Ю. Клена, О. Ольжича, О. Теліги, О. Стефановича, О. Лятуринської, Н. Лівіцької-Холодної. Їх твори були наснажені ідеологією українського націоналізму в інтерпретації основоположника цієї ідеологічної системи Т. Шевченка та його послідовників: пізнього І. Франка, М. Міхновського, Д. Донцова, В. Липинського.

Навпаки, зорієнтована на «чисте» мистецтво була нью-йоркська група (Б. Рубчак, Б. Бойчук, Ю. Тарнавський), які дали твори, навіть, просто тексти, сумнівної художньої вартості.

Науковці зауважують, що естетизм як ідеологія не завжди рятує від художньої неповноцінності. Поряд із естетичною насолодою художній твір мусить підводити читача до певної ідеї, тим самим впливаючи й на життя окремого індивіда, і на життя всього суспільства, відеалі-у досконалювати окремих індивідів і спільноту.

Хоча треба зазначити, деякі дослідники переконані, що для різних стадій розвитку літературної культури в нових соціокультурних умовах такі інтеграційні принципи, як «класичність» і «модерність», повинні тлумачитися в конкретному контексті й можуть бути доволі близькими.

Наполегливі очікування та навіть вимоги «класиків» парадоксально виникають у специфічних умовах різних

соціальних змін, культурної революції, нестримного розвитку цивілізаційної периферії. За цих умов класика перетворюється з міфологеми минулого «золотого віку» до утопічної проекції «нового світу».

Висновки. У цих умовах і відбувається оцінювання певних словесних примірників і літературних практик як «масових», «розважальних» на протигагу «серйозній», «справжній» словесності. Це оцінювання було виносене з боку «високої» літератури, з точки зору тих досить широких груп письменницького оточення, підтримки й первинного сприймання літератури, для кого ідеологія «справжнього мистецтва», статусу «справжньої» культури, його найважливішої соціальної ролі стала основою для прагнення посісти авторитетне місце в суспільстві.

Система координат у культурному просторі України останнього століття була складною й багатовимірною, коли реальній взаємодії строкатих літературних угруповань протистояли позиції прибічників «авангардної», захисників «класичної» та адептів «масової» літератури.

Твори масової літератури відтворюють образи світу, організованого за різними законами. Тому питання про співвідношення в нашому суспільстві «масової» й «елітарної» літератури та культури, а також соціокультурні умови, у яких вони існують, є надзвичайно актуальними і становлять перспективу подальших досліджень.

Література:

1. Берг М.Ю. Литературократия. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе / М.Ю. Берг. – М. : Новое литературное обозрение, 2000. – 352 с.
2. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас – Л. : Літопис, 200. – 318 с.
3. Ильганасва В.А. Гармонизация культурной среды в условиях информационного общества / В.А. Ильганасва. – Х. : ХДАК. – 36 с.
4. Мережинская А.Ю. Художественная парадигма переходной культурной эпохи. Русская проза 80–90-х годов XX века : [монография] / А.Ю. Мережинская. – К. : ИПЦ «Киевский университет», 2001. – 433 с.
5. Лотман Ю.М. О содержании и структуре понятия «художественная литература» / Ю.М. Лотман // Проблемы поэтики и истории литературы. – Саранск, 1973. – С. 20–36.
6. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М. : Наука, 1970. – 271 с.
7. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 776 с.
8. Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино / Ю.Н. Тынянов ; отв. ред. В.А. Каверин и А.С. Мясников. – М. : Наука, 1977. – 575 с.
9. Філоненко С.О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр : [монографія] / С. Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2011. – 432 с.

Беличенко О. Л. Национальная художественная литература в преодолении культурно-информационного неравенства в Украине

Аннотация. В статье рассматривается проблема существования массовой и элитарной украинской литературы. Автор стремится очертить границы, которые отделяют элитарную литературу от массовой.

Ключевые слова: украинская литература, массовая литература, национальная литература.

Bilychenko O. National literature in overcoming cultural and informational disparity in Ukraine

Summary. The problem of coexistence of mass and elite Ukrainian literature is viewed in the paper. The author attempts to outline the boundaries that separate the elite from the mass literature.

Key words: Ukrainian literature, mass literature, national literature.